

MARTINA VELIKÁ

‘DE MAROKKAANSE SLAGERSZOOON ZONDER BRILLETJE’: De classificatie van Abdelkader Benali’s werk in de Nederlandse en Vlaamse journalistieke kritiek¹

Abstract:

This article discusses the reception of Abdelkader Benali’s work, a Dutch writer of Moroccan origin. I analyse a corpus of 82 journalistic reviews in order to trace cultural classifications.

Ever since the literary debuts of immigrant writers were published, from the second half of the nineties onwards, literary reviewers and scientists have debated about their position in the Dutch literary field. I distinguish two main approaches according to literary theorist Urszula Topolska: the so-called integrating and separating approach. The integrating approach considers these writers to be part of Dutch literature and compares them with other writers of Dutch origin. The separating approach, on the other hand, sets the allochton authors apart from the latter. In this study I examine how often separating classifications, reflecting Benali’s cultural background, occur in journalistic reviews.

I have collected 82 reviews of fourteen books by Abdelkader Benali. I have studied how the reviewers classified him and which writers he is compared with.

My results show that only in the case of the first two books, cultural classifications are present in more than one review. A total of 13% of the reviews were culturally classifying (separating). Benali has been compared to immigrant writers in 11% of the reviews, comparisons to writers of Dutch origin appeared in 28% of the reviews. Overall it can be observed that separating classifications gradually disappear.

Inleiding

Midden de jaren negentig van de vorige eeuw debuteerden een aantal jonge allochtone² auteurs van Marokkaanse afkomst met hun eerste literaire werken.

¹ Dit artikel is een bewerking van mijn Masterscriptie ‘De Marokkaanse slagterszoon zonder brillette: De classificatie van Abdelkader Benali’s werk door de Nederlandse journalistieke kritiek en een voorbeeld-vertaling van enkele passages uit *De langverwachte*’ (Brno, 2011).

² Ik ben mij bewust van de gevoeligheid van deze term. De term *allochtoon* gebruik ik in de zin

In de literatuurbeschuwing werd al snel gewag gemaakt van een nieuw verschijnsel in de Nederlandse literatuur: de zogeheten migrantenliteratuur.

Feit is dat er in die tijd inderdaad opvallend veel allochtone schrijvers met islamitische achtergrond hun debuut maakten in de Nederlandse letteren. Mede dankzij de oprichting van stichtingen als El Hizjra, het centrum voor Arabische kunst en cultuur, kregen zij de kans hun literaire werken te publiceren. Zo ook de schrijver die in dit artikel centraal staat, Abdelkader Benali (geb. in Marokkaanse Ighazzazen in 1975), die twee keer, in 1994 en 1995, de El Hizjra wedstrijd met zijn verhalen won.³ Daarna tekende Benali een contract bij uitgeverij Vassalucci en in 1996 verscheen zijn eerste roman, *Bruiloft aan zee*. Nadat de roman werd bekroond met enkele literaire prijzen en voor de Libris literatuurprijs genomineerd werd, kreeg Benali's werk meer aandacht. Ook voor het schrijverschap van andere allochtonen, bv. Hafid Bouazza, Kader Abdolah, Naima El Bezaz en Lulu Wang, kan in de tweede helft van de jaren negentig een groeiende belangstelling worden vastgesteld.

De lovende ontvangst door critici en ook lezers en de toenemende zichtbaarheid van de allochtone auteurs, samen met de Boekenweek van 2001 rond het thema 'Het land van herkomst – schrijven tussen twee culturen', hebben tot grote discussie geleid of de aandacht voor deze schrijvers terecht is.⁴ De vraag werd (en wordt nog steeds) gesteld of critici de boeken alleen op basis van hun literaire kwaliteiten beoordelen. Daarnaast vindt er ook een debat over de benamingen voor deze schrijvers plaats. De schrijvers zelf verzetten zich tegen labels als 'allochtonenauteurs', 'migrantenliteratuur', 'etnische literatuur' enz. Ze willen deel uitmaken van de Nederlandse literatuur en met dezelfde criteria als Nederlandse auteurs beoordeeld worden.

Hoe zit het met deze kwestie in de praktijk? Bevatten de recensies echt zulke classificerende etiketten? Is er een ontwikkeling te zien en vindt er op den duur een assimilatie van auteurs met een andere (culturele) achtergrond in de Nederlandse literatuur plaats?

Ik heb Abdelkader Benali als casus gekozen, omdat hij een heel actieve auteur is, wat veel ruimte biedt voor het bestuderen van de ontwikkeling van de receptie in de loop van de tijd. Daarnaast treedt hij, behalve als schrijver, ook op andere manieren als publiek figuur naar voren. Hoewel hij zich zeker niet afzijdig houdt in zijn boeken van de migrantenproblematiek, treedt hij zowel op

van het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) voor een '[p]ersoon van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren'. Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek: *CBS – Allochtonen – Begrippen*. 2011.

³ An. Letterkundig museum, *Abdelkader Benali*. 2010. [online]

⁴ Marnel Breure en Liesbeth Brouwer, 'Een reconstructie van het debat rond migrantenliteratuur in Nederland'. In: Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.), *Kunsten in beweging. Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag 2004: Sdu Uitgevers, p. 381–396, passim.

televisie als in andere media op als bevorderaar van de (Nederlandse) literatuur in het algemeen⁵. Bovendien kreeg hij in 2003 als de voorlopig enige schrijver met een andere culturele achtergrond de belangrijke Libris literatuurprijs.

Ik heb in mijn onderzoek alle recensies van zijn hele oeuvre van 1996 tot 2010 bestudeerd en volgens bepaalde criteria geanalyseerd zodat ik een antwoord op de volgende vraagstellingen kon krijgen: Werd Abdelkader Benali in recensies tussen de jaren 1996 en 2010 op basis van zijn afkomst geclassificeerd? Wordt hij in de recensies gerekend tot een aparte groep allochtone schrijvers of wordt hij vergeleken met autochtone Nederlandse auteurs en in de Nederlandse literatuur als geheel opgenomen?

Mijn corpus⁶ bestaat uit alle recensies van de romans, verhalen- en gedichtenbundels van Abdelkader Benali, gepubliceerd tussen 1996 en 2010, die ik heb getraceerd via de digitale databank over Nederlandse literatuur LiteRom.⁷ Daarin zijn recensies opgenomen uit Nederlandse en Vlaamse dagbladen zoals *NRC Handelsblad*, *De Volkskrant*, *De Telegraaf*, *Het Parool*, *Trouw*, *De Morgen*, *De Standaard* enz. In totaal telt het corpus 82 recensies die ongelijk verdeeld zijn over veertien boeken.

Receptie

Sinds de jaren negentig maken migrantenschrijvers geen gering deel uit van de Nederlandstalige literatuur. Hun werken werden op twee uiteenlopende manieren ontvangen. In 'Terminologische uitsluiting?' en 'De Oosterse traditie in de Nederlandse letteren' gaat Urszula Topolska uitgebreid op deze kwestie in.

Bij het bestuderen van de algemene ontvangst van migrantenauteurs in de jaren negentig valt namelijk op dat er twee tegenstrijdige opvattingen voorkwamen. De ene groep critici beschouwde migrantenauteurs als een aparte groep schrijvers die enkele gezamenlijke trekken vertoonden en zich daarmee van

⁵ Bv. tv-reeksen *Benali in boeken* en *Benali Boekt*. Benali heeft ook bv. de bundel Nederlandse verhalen *TXT* samengesteld enz.

⁶ Ik heb meer bepaald de recensies van de volgende boeken bestudeerd: *Bruiloft aan zee* (1996), *Berichten uit Maanzaad stad* (2001), *De langverwachte* (2002), *Laat het morgen mooi weer zijn* (2005), *Pannacee: Gedichten* (2006), *Wie kan het paradijs weerstaan* (2006), *Berichten uit een belegerde stad* (2006), *Feldman en ik* (2006), *De eeuwigheidskunstenaar* (2007), *Marathonloper* (2007), *Munya* (2008), *De stem van mijn moeder* (2009), *Zandloper* (2010), *De weg naar Kaapstad* (2010). Recensies van bundels waarin een stuk van Benali verscheen heb ik buiten beschouwing gelaten.

⁷ Ik heb alle recensies van Benali's boeken in april 2011 verzameld, de recensies betreffende het recent verschenen *Oost=West* (2011) heb ik niet onderzocht. In de bibliografie heb ik alleen de recensies opgenomen waaraan ik in dit artikel nadrukkelijk refereer.

de rest van de Nederlandse literatuur onderscheiden. Deze opvatting noem ik (naar Urszula Topolska) verder separerend. De tegenstanders van de eerste groep critici beweerden echter dat de migrantenauteurs deel uitmaken van de Nederlandse literaire productie en niet apart behandeld zouden mogen worden (de integrerende opvatting).⁸

In haar artikel ‘Terminologische uitsluiting?’ heeft Topolska onderzoek gedaan naar de classificatie van migrantenauteurs. Ze bestudeerde 36 recensies van boeken van Kader Abdolah, Hafid Bouazza, Mustafa Stitou en Abdelkader Benali⁹ op zoek naar classificaties en termen waarmee critici deze auteurs hadden beschreven. Topolska sluit haar artikel af met de constatering ‘dat [de] termen die de auteurs als volkomen buitenlanders positioneren en hiermee een indicatie zouden geven om hun werk buiten de Nederlandse literatuur te plaatsen, in de minderheid zijn.’¹⁰ Volgens haar onderzoek, waarbij alleen de debuuten/eerste twee boeken van de genoemde auteurs werden onderzocht, worden de ‘migrantenauteurs’ dus snel in de Nederlandstalige literatuur geassimileerd en komen *separerende* classificaties niet zo vaak voor.

In dit artikel zoom ik in op de recensies van het literaire werk van Benali, en onderzoek ik in welke mate *separerende* culturele classificaties voorkomen. Ik ga na of het aantal classificaties na verloop van tijd daalt.

Zoals eerder aangegeven is het corpus van 82 recensies van Benali’s werk ongelijk verdeeld over veertien boeken. De vijf romans kregen verhoudingsgewijs de meeste aandacht:

1. *Bruiloft aan zee* (1996) – de debuutroman: vijf recensies, vier ervan verschenen pas na de Librisnominatie in 1997
2. *De langverwachte* (2002) – elf recensies
3. *Laat het morgen mooi weer zijn* (2005) – elf recensies
4. *Feldman en ik* (2007) – elf recensies
5. *De stem van mijn moeder* (2009) – twaalf recensies

Ik heb alle recensies nauwkeurig bestudeerd om een antwoord te kunnen geven op de volgende vragen:

- a) worden er classificerende termen voor de schrijver gebruikt?

⁸ Urszula Topolska, ‘De Oosterse traditie in de Nederlandse letteren. De receptie van literatuur van Nederlandstalige auteurs met een andere culturele achtergrond’. In: *AMOS ETVN – Elektronisch Tijdschrift voor de Neerlandistiek*, jg. 4, 1 (maart 2007). [online]

⁹ Topolska bestudeerde de recensies van *Bruiloft aan zee* en *De langverwachte*, Benali’s eerste twee romans. Ik daarentegen onderzoek zijn hele oeuvre tot 2010.

¹⁰ Urszula Topolska, ‘Terminologische uitsluiting? Beschouwing over de terminologische benadering van het werk van Nederlandse schrijvers met een andere culturele achtergrond’. In: *Neerlandistiek de grenzen voorbij. Handelingen Vijftiende Colloquium Neerlandicum*. Woubrugge 2004: Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, p. 350. [online]

- b) zo ja, zijn de termen *integrerend* (bv. 'Nederlandse auteur') van aard?
- c) zijn de classificerende termen *separerend* van aard (d.w.z. geven ze Benali's andere culturele achtergrond weer)?
- d) wordt Abdelkader Benali met andere Nederlandse, Vlaamse en bekende buitenlandse auteurs vergeleken?
- e) wordt hij met andere migrantenauteurs vergeleken?

Resultaten

Het onderzoek leverde de volgende resultaten op: Abdelkader Benali werd in slechts 11 van alle 82 recensies met een *separerend* label geïnclassificeerd (in 13% van de gevallen). Vijf labels ervan werden in de recensies van zijn debuutroman *Bruiloft aan zee* gebruikt, dat betekent dat elke recensie van dit boek een *separerend* label bevat. Vijf labels komen in de recensies van *De langverwachte* voor. In de recensies van zijn nieuwere boeken verschijnen zulke classificaties bijna niet (één keer bij *De weg naar Kaapstad*).

De labels in het geval van *Bruiloft aan zee* zijn 'een snaak van 22 en Marokkaan van geboorte'¹¹, 'twintigjarige Marokkaanse schrijver'¹², 'Marokkaanse Nederlander'¹³, 'Marokkaans-Nederlandse schrijver'¹⁴ en 'de jongste telg van deze schrijvende familie'¹⁵.

De labels in het geval van *De langverwachte* zijn 'een welgekomen allochtone injectie in de dorre Nederlandse literatuur'¹⁶, 'Nederlandse auteur die de tweede generatie allochtonen heeft voortgebracht'¹⁷, 'de in Marokko geboren' en 'een Nederlands-Marokkaanse schrijver'¹⁸, 'de Marokkaanse garde'¹⁹ en 'nieuwe Nederlander'²⁰.

Wim Vogel heeft Benali in de recensie van *Wie kan het paradijs weerstaan* (2006) met de uitdrukking 'de Marokkaanse slaggerszoon zonder brillette' aan-

11 Frans Roggen, 'Bezeten burlleske'. In: *De Morgen*, 18-07-1997.

12 Xandra Schutte, 'Bruiloft aan zee.' In: *De Groene Amsterdammer*, 14-05-1997.

13 Jeroen Vullings, 'We zien wel waar het uitkomt'. In: *Vrij Nederland*, 05-04-1997.

14 Marc Guillet, 'Benali prikt 'heimweegeleuter' door'. In: *Algemeen Dagblad*, 01-11-1996.

15 Goedkoop verwijst in zijn recensie uit 1996 met deze bijzin naar vroeger genoemde schrijvers uit de 'tweede generatie allochtonen'.

16 BV, 'Benali: Alibi-Abdelkader'. In: *HUMO*, 20-05-2003.

17 Ingrid Hoogervorst, 'Abdelkader Benali schreef rijke roman'. In: *De Telegraaf*, 01-03-2002.

18 Menno Schenke, 'Woordelijke lol uit Theater Benali: Dromerig realisme in tweede roman Abdelkader Benali'. In: *Algemeen Dagblad*, 22-02-2002.

19 Pieter Steinz, 'Het woord is aan de foetus: Abdelkader Benali schrijft een hollebollegijs van een boek'. In: *NRC Handelsblad*, 22-02-2002.

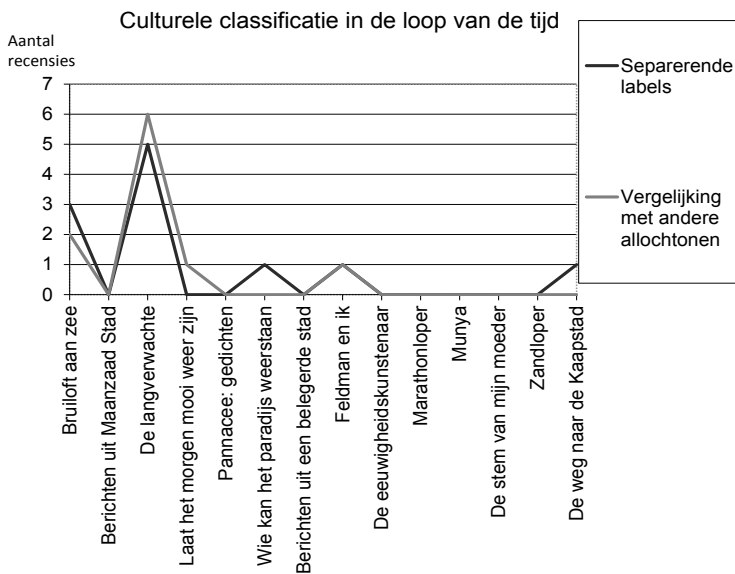
20 Rien van den Berg, 'Allah en de Kindertelefoon'. In: *Nederlands Dagblad*, 22-02-2002. De term 'nieuwe Nederlander' beschouw ik als *separerend*.

geduid. Hiermee parafraseert hij de boektitel van een andere schrijver-slayerszoon, de Belg Tom Lanoye, *Een slagerszoon met een brillette* (2003).²¹ Deze uitdrukking beschouw ik ook als een *separerend* label.

Ook de zoektocht naar de vergelijking met andere migrantenauteurs leverde geen hoge cijfers op. Ik heb negen vergelijkingen of pogingen om Benali als lid van een groep allochtone schrijvers te zien gevonden (11%), zes ervan in de recensies van *De langverwachte*. Rien van den Berg beschouwt de schrijvers niet alleen *separerend* als groep, hij noemt ze ‘nieuwe Nederlanders’. Afgezien daarvan beweert hij dat de romans van zulke auteurs ‘zich prima kunnen meten met wat de Nederlandse auteurs aan literatuur afleveren.’²² Hij ziet de migrantenauteurs kortom als een groep apart maar tegelijkertijd als gelijkwaardig met de rest van de Nederlandse auteurs.

In figuur 1 worden mijn resultaten met betrekking tot de onderzoeksvragen c) en e) samengevat.

Fig. 1:

²¹ Wim Vogel, ‘De vergeetmaking van de Lage landen’. In: *Noordhollands Dagblad*, 23-03-2006.

²² Van den Berg, ‘Allah en de Kindertelefoon’.

Hier kunnen wij heel duidelijk zien dat de tendens om Benali separerend cultureel te categoriseren in de loop van de tijd daalt. Het hoogtepunt was er toen *De langverwachte* verscheen. De discussie rond de Boekenweek van 2001 en de migrantenauteurs vond kennelijk zijn weerslag in de recensies. De critici volgden deze hausse over migrantenauteurs en vestigden dus grotere aandacht op het feit dat Benali allochtoon is. De pogingen om een groep migrantenschrijvers naar voren te schuiven en te definiëren zijn daarna, vanaf 2002, aanzienlijk gedaald. Daarbij speelt de groeiende bekendheid van de schrijver (en diens afkomst) uiteraard ook een rol. Vanaf 2002 is Benali's naam immers reeds min of meer gevestigd en is een uitgebreide introductie van de auteur niet nodig. Daarnaast kan er ook gewezen worden op een veranderende houding ten aanzien van termen als 'migrantenauteur': verschillende auteurs die deze kwalificatie toebedeeld kregen én steeds meer literatuurbeschouwers lijken het er over eens te zijn dat de discriminerende ondertoon van dergelijke groepsetiketten ongewenst is.

Samengevat toont mijn onderzoek dat Abdelkader Benali in de meeste gevallen *integrerend*, of helemaal niet, wordt geclassificeerd. De culturele classificaties zijn in de minderheid.

Naast Van den Bergs artikel, werden Benali's boeken verder in 23 gevallen (28%) van de recensies met Nederlandse of buitenlandse schrijvers vergeleken. De meest voorkomende namen van Nederlandse schrijvers waarmee Benali vergeleken wordt, zijn Harry Mulisch en Arnon Grunberg, verder ook Herman Brusselmans, Jan Wolkers, Gerard Reve en Tim Krabbé. Een buitenlandse schrijver die vaak met Benali in verband wordt gebracht is Salman Rushdie.

Grunberg, Rushdie en Wolkers kwamen vaak in de recensies van de boeken voor die een migrantethematiek hebben. Opvallend genoeg werd er in de recensies van *Feldman en ik*, een boek dat een geheel ander thema heeft, een aantal volkomen andere Nederlandse en ook veel buitenlandse schrijvers genoemd. Er werden meer bepaald parallellen getrokken met het werk van Alberto Moravia, Michel Houellebecq, Franz Kafka, Philip Roth, Aldous Huxley, Günter Grass, W. F. Hermans en Manuel van Loggem.

Benali's boeken werden verder in de meeste gevallen met zijn eigen eerder verschenen publicaties in contrast gebracht. Daarnaast hebben de critici zijn stijl en de winst van verschillende prijzen beklemtoond. De bespreking van inhoudelijke en andere tekstinterne elementen overheersen in de recensies. Al in het geval van de debuutroman *Bruiloft aan zee* werden er, naast veel enthousiaste reacties, ook minpunten van zijn stijl en schrijverschap genoemd. Daaruit zou je kunnen opmaken dat de andere culturele achtergrond Benali van geen kwaliteitseisen ontslaat.

Antwoorden op de bovengenoemde vijf vragen, d.w.z. of a) er classificerende termen voor de schrijver gebruikt worden, b) de classificerende termen *integrerend* zijn, c) de classificerende termen *separerend* zijn, d) Abdelkader Benali met andere Nederlandse, Vlaamse en buitenlandse auteurs vergeleken wordt, e) Benali met andere migrantenauteurs vergeleken wordt, heb ik vooral in het geval van de vijf belangrijkste romans gezocht.

De cijfers toonden dat *Bruiloft aan zee* nooit met boeken van autochtone Nederlandse schrijvers vergeleken werd. Zoals ik al schreef, werd dit boek het meest cultureel geïnclassificeerd (in elke recensie) en ook tamelijk veel met andere migrantenauteurs in verband gebracht.

De langverwachte werd heel vaak *separerend* geïnclassificeerd en met andere migrantenauteurs vergeleken (6 gevallen).

Laat het morgen mooi weer zijn en *Feldman en ik* werden allebei één keer met de boeken van migrantenauteurs vergeleken. Dat is al een aanzienlijke daling tegenover de twee vorige boeken.

De dalende tendens in alle vijf de categorieën valt het meest bij het laatste boek, *De stem van mijn moeder*, op. In dit geval werd helemaal geen verband met andere migrantenschrijvers gelegd, noch werd Benali als een allochtone schrijver geïnclassificeerd. Overigens wordt Benali ook steeds minder met andere auteurs vergeleken.

Deze resultaten laten zien dat Abdelkader Benali's werk als een volwaardig onderdeel van de Nederlandse literatuur beschouwd wordt. Culturele classificaties komen aan het begin van zijn schrijverscarrière wel voor, maar zijn vanaf zijn derde roman veeleer uitzonderlijk.

Conclusie

In mijn onderzoek heb ik 82 recensies van veertien boeken van Abdelkader Benali nauwkeurig bestudeerd op zoek naar culturele classificaties. De resultaten laten zien dat de culturele classificaties die de schrijver van de Nederlandse auteurs separeren of juist tussen andere migrantenauteurs plaatsen, in de minderheid zijn. Slechts 13% van de recensies bevat een classificerende term hoewel Benali in 29% van de recensies met Nederlandse en buitenlandse auteurs werd vergeleken. Naarmate het aantal publicaties na *De langverwachte* uit 2002 steeg, is het aantal separerende culturele classificaties gedaald, net als de pogingen van de critici om een groep van migrantenauteurs naar voren te schuiven. De aandacht wordt in de recensies gevestigd op de stilistische aspecten van zijn werk, de opvallende vertelwijze, en er worden vergelijkingen gemaakt met zijn eerder verschenen boeken. Abdelkader Benali lijkt in de recensies als een volwaardig lid van de Nederlandse literatuur beschouwd te worden.

Bibliografie

- An. Letterkundig museum – *Abdelkader Benali*. 2010. [online] <<http://www.letterkundigmuseum.nl/Onderzoek/Literaireprijzen/tabid/99/WriterID/3703/Writer-Name/AbdelkaderBenali/Mode/DetailsWriter/Default.aspx>> (Geraadpleegd op 25 juni 2011.)
- Breure, Marnel en Liesbeth Brouwer: 'Een reconstructie van het debat rond migrantenliteratuur in Nederland'. In: Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.), *Kunsten in beweging. Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag 2004: Sdu Uitgevers, p. 381–396.
- BV – 'Benali: Alibi-Abdelkader'. *HUMO*, 20-05-2003.
- Centraal Bureau voor de Statistiek: *CBS – Allochtonen – Begrippen*. 2011. [online] <<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/methoden/begrippen/default.htm?ConceptID=37>> (Geraadpleegd op 25 juni 2011.)
- Goedkoop, Hans: 'Een borrelende smeltkroes van stijlen'. *NRC Handelsblad*, 25-10-1996.
- Guillet, Marc: 'Benali prikt 'heimweegeleuter' door'. *Algemeen Dagblad*, 01-11-1996.
- Hoogervorst, Ingrid: 'Abdelkader Benali schreef rijke roman'. *De Telegraaf*, 01-03-2002.
- Roggen, Frans: 'Bezeten burleske'. *De Morgen*, 18-07-1997.
- Schenke, Menno: 'Woordelijke lol uit Theater Benali: Dromerig realisme in tweede roman Abdelkader Benali'. *Algemeen Dagblad*, 22-02-2002.
- Schutte, Xandra: 'Bruiloft aan zee.' *De Groene Amsterdammer*, 14-05-1997.
- Steinz, Pieter: 'Het woord is aan de foetus: Abdelkader Benali schrijft een hollebollegijs van een boek'. *NRC Handelsblad*, 22-02-2002.
- Topolska, Urszula: 'De Oosterse traditie – de Nederlandse letteren. De receptie van literatuur van Nederlandstalige auteurs met een andere culturele achtergrond'. In: *AMOS ETVN – Elektronisch Tijdschrift voor de Neerlandistiek*, jg. 4, 1 (maart 2007). [online] <<https://comenius.ned.univie.ac.at/node/11368>> (Geraadpleegd op 25 juni 2011.)
- Topolska, Urszula: 'Terminologische uitsluiting? Beschouwing over de terminologische benadering van het werk van Nederlandse schrijvers met een andere culturele achtergrond'. In: *Neerlandistiek de grenzen voorbij. Handelingen Vijftiende Colloquium Neerlandicum*. Woubrugge 2004: Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, p. 350. [online] Via <http://www.dbnl.org/tekst/_han001200301_01/_han001200301_01_0023.php>. (Geraadpleegd op 23 juni 2011.)
- Van den Berg, Rien: 'Allah en de Kindertelefoon'. *Nederlands Dagblad*, 22-02-2002.
- Vullings, Jeroen: 'We zien wel waar het uitkomt'. *Vrij Nederland*, 05-04-1997.
- Vogel, Wim: 'De 'vergeetmaking van de Lage Landen''. *Noordhollands Dagblad*, 23-03-2006.

